

Feministické pohledy na sociální boje a resilienci ve východní Africe

Florence Ebila, Zuzana Uhde

Ebila, Florence, Uhde, Zuzana. 2020. „Feminist Perspectives on Social Struggles and Resilience in Eastern Africa / Feministické pohledy na sociální boje a resilienci ve východní Africe.“ *Gender a výzkum / Gender and Research* 21 (1): 3–17, <http://dx.doi.org/10.13060/gav.2020.001>.

Toto tematické číslo začalo vznikat v roce 2018, kdy jsme se setkaly během Zuzanina pobytu na Makererské univerzitě, na pozadí diskusí s kolegyněmi na School of Women and Gender Studies a děkankou Sarah Ssali. Debatovaly jsme o rozvíjejícím se feministickém a genderovém výzkumu a feministickém a ženském hnutí ve východní Africe, jehož součástí jsou badatelé a badatelky, aktivistky a aktivisté, ale i kritická média. Došly jsme k závěru, že není dostatek příležitostí ke vzájemné diskusi mezi feministickými badatelkami a badateli z Afriky a Evropy a ani publikačních možností s otevřeným přístupem pro čtenáře a čtenářky. Jen nemnoho autorek a autorů z východní Afriky je v Evropě známo mimo obor afrických studií. Shodly jsme se rovněž na tom, že roztroušené informace o životech žen z východní Afriky jsou často zastíňovány nejrůznějšími stereotypy a dominantním tématem chudoby, a to přes značnou rozmanitost témat, která jsou předmětem badatelské pozornosti v tomto regionu. Tematické číslo časopisu *Gender a výzkum / Gender and Research* věnované feministickému výzkumu ve východní Africe se nabízelo jako první krok k zaplnění této mezery. Na tomto místě bychom chtěly poděkovat Sarah Ssali za podporu a její příspěvek v začátcích tohoto editorského projektu.

Feministická a genderová studia ve východní Africe za sebou mají více než tři dekády od doby, kdy ženské a feministické hnutí v regionu nabralo na síle, přesto se ale badatelky a badatelé i nadále potýkají s obtížným přístupem k výzkumným zprávám a literatuře. School of Women and Gender Studies, která byla založena v roce 1991,¹

¹ Více informací lze nalézt na webových stránkách fakulty, která je součástí Makererské univerzity v Kampale: <https://womenstudies.mak.ac.ug>.

stojí v čele feministického bádání a genderových studií v regionu. Makererská univerzita a další vysoké školy v regionu realizují řadu výzkumů v této oblasti. Velký podíl na výzkumu genderových otázek mají i nevládní organizace. Všechny tyto informace však zůstávají roztroušené a přístup k nim je možný často pouze v institucích, kde jsou výzkumy prováděny. Po rozpadu bývalého východního bloku na počátku 90. let se také přerušily vzájemné vazby a spolupráce mezi střední Evropou a východní Afrikou. Došli jsme proto k závěru, že naléhavě potřebujeme budovat mosty a vytvářet nová diskusní fóra mezi feministickými výzkumnými institucemi v Evropě a Africe, stejně jako platformy k výměně poznatků o tom, co se děje v životě žen v tomto regionu i v celé Africe, s cílem prezentovat komplexnější obrázek, který by nebyl předem rámován chudobou a zaostalostí. Feminismus v Africe je rozmanitý, bohatý a dynamicky se rozvíjí.² Je kontextuální, historický a různou měrou ovlivňovaný politickými, ekonomickými, náboženskými, kulturními a globálními trendy. Jednotlivé příspěvky v tomto čísle jsou sice psány z pohledu východní Afriky, ale problematika, kterou se zabývají, má širší relevanci.

V tomto tematickém čísle představujeme feministické pohledy na téma „Sociální boje, paměť a resilience ve východní Africe“. Jednotlivé články feministických vědkyň se zabývají různými pohledy na aktérství žen a resilienci popisují v kontextu problémů, se kterými se ženy i nadále potýkají – patriarchátu, genderového útlaču, vykořisťování, chudoby a diskriminace. Číslo se zaměřuje na každodenní sociální boj žen ve východní Africe, paměť a sociální praktiky vyrovnávání se s historickou nespravedlností s cílem rekonstruovat budoucnost východní Afriky. Ukazuje aktivní strategie a resilienci ženských a místních kolektivů a jejich způsoby překonávání překážek a boje za spravedlnost. Jedná se pouze o několik příběhů přinášejících informaci o tom, co ženy z tohoto regionu dělají pro to, aby se jim žilo lépe.

Pro potřeby tematického čísla pracujeme s širším vymezením regionu východní Afriky, které zahrnuje nejen dnešní Východoafrické společenství (EAC, tj. Keňa, Tanzanie, Uganda, Burundi, Rwanda a Jižní Súdán) a historicky vzniklá koloniální geografická vymezení východní Afriky. V našem pojetí spadá do kontextu východní Afriky kromě EAC rovněž region IGAD (Mezivládní úřad pro rozvoj), někdy také nazývaný Větší roh Afriky (Greater Horn of Africa, zahrnuje Ugandu, Jižní Súdán, Etiopii, Eritreu, Somálsko, Džibutsko, Súdán a Keňu). Naše výzva k předkládání článků na toto téma se setkala s obrovskou odezvou, ale jen malá část rukopisů dospěla až k publikaci. Je zcela zřejmé, že v čísle není zastoupen region celý. Děkujeme všem, kteří na výzvu reagovali, a zvláště publikujícím autorkám.

Předkládané číslo zdůrazňuje vzájemný vztah mezi sociálními strukturami a jednáním a odhaluje, s jakým úsilím ženy z východoafrického regionu pracují na zlepšování

² Viz např. <https://africanfeminism.com/>.

svých životních podmínek a přispívají k rozvoji svých rodin i společnosti. Články jsou příkladem toho, v čem Gwendolyn Mikell (1997) ve své knize spatřuje podstatu afrického feminismu. Podle G. Mikell souvisí africký feminismus se vším – zabývá se materiálními podmínkami i mocí a jejich vlivem na životy žen v Africe. Věnuje se nejen politické participaci a rozhodování. Africký feminismus je rozmanitý a pokrývá mj. otázky mateřství, genderových vztahů, sesterství, vlastnictví půdy, zemědělství, obchodu, mírových misí, vzdělávání a zkoumá to, jak se tyto faktory podílejí na utváření životů dívek a žen ve vztahu k mužům ve snaze zlepšit život všem. „Africká varianta feminismu vyrůstá z historie zapojení žen do převážně korporativních a agrárních společností se silným kulturním dědictvím a traumatickou zkušeností kolonizace západem“ (Mikell 1997: 4). Ženy z východní Afriky se aktivně podílejí, ať již individuálně nebo kolektivně, na úsilí postavit se patriarchátu, útlaku a zaostalosti.

Abychom překonaly zjednodušený rámec „příběhu chudoby“ a nabídly komplexnější obraz sociálních bojů žen, zahrnuly jsme do čísla i několik vizuálních příběhů, o které jsme požádaly fotožurnalistku Sumy Sadurni. Její reportážní snímky zachycují zapojení ugandské mládeže do globálního environmentálního hnutí, pouliční protesty žen v Kampale proti násilí na ženách a genderově podmíněnému násilí, kolektiv žen ve východní Ugandě usilujících o vymýcení ženské obřízky, jež je v některých komunitách praktikována navzdory deset let trvajícím zákazům, a také kolektiv žen v Jižním Súdánu, který se věnuje komunitní práci za mír mezi etnickými skupinami. V neposlední řadě Sadurni dokumentuje aktuální téma globální pandemie COVID-19, jež přetváří každodenní život lidí po celém světě.

Ženy ve východní Africe regionu prokazují pozoruhodnou míru resilience v boji proti genderové nerovnosti. Bojovaly a bojují za stejná práva a uznání jako muži a otázka ženských práv se v regionu jako celku výrazně zlepšila. Ženy vždy aktivně utvářely resilienci svých komunit, ale o těchto příbězích se příliš nepíše. Absence afrických žen v historiografii je spojována s několika příčinami, včetně toho, že neexistují africké historičky, které by ženy do historie vepsaly. Svůj vliv mělo možná i to, že potřeba psát o těchto zkušenostech není vnímána s dostatečnou naléhavostí, neboť donedávna se veškeré vědění předávalo ústně a o správu tohoto vědění a lidové kultury se staraly ženy. Velká část historických poznatků o afrických ženách a jejich zkušenostech se proto ztratila a byla pohřbena spolu s matkami rodu, jež tyto příběhy nemohly uchovat pozdějším generacím v jiné než ústní podobě. Amandina Lihamba, Fulata L. Moyo, Mugaybuso M. Mulokozi, Naomi L. Shitemi a Sad'da Yahya-Othman (2007) potvrzují, že v psané historii východní Afriky je plno mužských hrdinů a válečníků, ale o hrdinkách toho bylo napsáno velmi málo.

Právě v této souvislosti je třeba číst článek Anny Adimy „The Sound of Silence: The 1929–1930 Gikuyu ‘Female Circumcision Controversy’ and the Discursive Suppression of African Women’s Voices“. Mlčení o sporu o ženskou obřízku, který v letech

1929–1930 propukl mezi keňskou mužskou elitou, misionáři a kolonialisty, interpretuje A. Adima jako doklad potlačování historie žen, zde konkrétně jejich názorů na ženskou obřízku, tedy praktiku, jež se žen přímo týkala. Ve svém archivním výzkumu Adima odhaluje, že většinu literatury, o kterou se odborné vědění o kikujských ženách a ženské obřízce opírá, napsali ve skutečnosti muži. Jako příklad Adima uvádí autobiografii Jomo Kenyatty *Facing Mt. Kenya* (Kenyatta 1968), jež o problému ženské obřízky pojednává z mužské perspektivy. Tak jako je cílem ženské obřízky sexuální podrobení žen mužským přáním, zůstávají i tyto historiografie podezřelé s ohledem na mlčení, které tuto praktiku obklopuje, a na nedostatek odborné literatury o tomto problému z pera afrických žen. Mnozí z odborníků, kteří o sporu o ženskou obřízku psali, pocházeli z řad kikujských mužů, nekikujské elity, bílých misionářů nebo koloniálních pánů (Shorter 1974). Z jejich pozicionality vyplývá i jejich předpojatost – tito odborníci nikdy nereprezentovali hlasy kikujských žen. Na uvedených poznatcích je patrná úloha archivního výzkumu, jenž odkrývá, jak kolonialismus umlčoval ženské hlasy a zkušenosti. Archivní výzkum tak významně přispívá k odhalování jednostranné androcentrické produkce kolonizovaného a maskulinizovaného vědění o zkušenostech žen.

Národní zápasy v době dekolonizace ve východoafrickém regionu jsou i nadále vyprávěny genderově slepým způsobem – ale ještě mnohem více způsobem patriarchálním. Ve státech, které získaly samostatnost, se muži stali vůdci a vepsali se do historie. Ženy se však také začaly dožadovat svého prostoru. Činí tak často v souvislosti s globálními hnutími, která ovlivnila feministická a ženská hnutí v Africe. Například Úmluva OSN o politických právech žen (1952) otevřela ženám příležitosti k politické participaci. To platí podobně i pro další úmluvy, včetně Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen (CEDAW, 1979), Deklarace o odstranění násilí na ženách (DEVAW, 1993) a pozdější Pekingské akční platformy (1995). Nairobské výhledové strategie na podporu žen, které byly formulovány v roce 1985, spojily ženy k hledání konsenzu v boji proti genderové diskriminaci a útlaču. Ve velké většině východoafrických zemí byly přijaty změny v ústavním právu směrem k větší citlivosti a zahrnutí genderových otázek. Stejným směrem je napřeno i úsilí národních a regionálních orgánů.

Například Africká unie aktivně začleňuje hledisko rovnosti žen a mužů do svých materiálů a činnosti. V roce 1998 byla založena Africká komise pro lidská práva a práva národů. V roce 1999 jmenovala Africká unie zvláštního zpravodaje pro ženská práva v Africe a v roce 2000 zřídila Ředitelství pro ženy, gender a rozvoj. Takové institucionální mechanismy zahrnující genderové otázky hrají při prosazování práv žen v Africe zásadní úlohu. Podobně i regionální organizace, např. Východoafrické společenství, se zavázaly k dodržování těchto protokolů, jejichž cílem je ochrana ženských a lidských práv.

Pokud jde o vzdělání, zpráva UNESCO z roku 2010 (UNESCO 2010) ukazuje, že podíl žen mezi absolventy vysokých škol ve východoafrickém regionu roste mnohem rychleji než v jiných částech Afriky. Navzdory této statistice však z indexu genderového rozvoje (GDI) Ugandy za rok 2018 vyplývá nutnost i nadále bojovat proti genderové nerovnosti ve třech základních dimenzích lidského rozvoje, tj. zdraví, vzdělání a ekonomického rozvoje, protože bez zlepšení všech těchto ukazatelů nelze hovořit o skutečném rozvoji a pokroku (srov. UNDP 2016, 2019).

Musí však být rozvoj měřen ekonomicky, nebo bychom se měli kriticky zaměřit i na lidský rozvoj? V článku „Revisiting Economic Empowerment as a Sufficient Remedy for Gender Based Violence: The Case of Jinja District in Uganda“ argumentují Catherine Pauline Anena a Solava Ibrahim, že hospodářský rozvoj nemůže vést k posílení postavení žen, nebudeme-li zároveň bojovat proti genderově podmíněnému násilí v celé jeho šíři a složitosti. Kontrola žen nad ekonomickými zdroji musí být poměřována posílením postavení v širším slova smyslu, tedy zplnomocněním, které zahrnuje víc než jen hospodářský rozvoj. Posílené postavení žen znamená, že ženy mají pod kontrolou své životy, reprodukci, výrobu a zdroje; k tomu patří i absence genderově podmíněného násilí a násilí na ženách. C. P. Anena a S. Ibrahim ve svém výzkumu zpochybňují přístup řady mezinárodních agentur a veřejněpolitických programů, jejichž jedinou strategií pro posílení postavení žen je důraz na ekonomické zplnomocnění, protože i ekonomicky nezávislé ženy se potýkají s nejrůznějšími problémy souvisejícími s bojem proti patriarchátu a genderově podmíněnému násilí u nich doma i v institucionálním společenském kontextu.

Narativ ekonomického rozvoje kriticky reflektuje rovněž článek Zoë Johnson „Young Women and Feminised Work: Complicating Narratives of Empowerment through Entrepreneurship with the Stories of Coffeehouse Owners in Wukro, Ethiopia“. Přináší pohled na mladé ženy, které dříve nebyly dostatečně brány v africkém ženském hnutí v potaz. Z. Johnson problematizuje nepřítomnost mladých žen ve feministických diskusích a přemísťuje mladé Etiopanky do středobodu debaty zaměřením se na to, jak se podílejí na posílení postavení svých rodin a komunit. Johnson správně argumentuje, že většina odborných publikací o mladých ženách depolitizuje jejich role a homogenizací jejich vizí a aspirací je připravuje o aktérství. Mladé ženy, které prodávají kávu v *bunabétech*, pouličních kavárničkách v Etiopii, nebývají považovány za podnikatelky, přestože se věnují intenzivní samostatné výdělečné činnosti, jež poskytuje příjem jim i jejich rodinám. Na základě rozhovorů s těmito mladými ženami Johnson došla k závěru, že wukerské mladé ženy a jejich významný dopad na ekonomiku by neměly být přehlíženy. Uzavírá, že si zasluhují uznání jako aktérky ekonomických změn.

Naproti tomu Ruth Nsibirano, Consolata Kabonesa, Evelyne Lutwama-Rukundo a Euzobia Baine-Mugisha zkoumají ageismus, a zejména to, jak stárnoucí a starší ženy zdolávají nepřízeň osudu při obchodování na tržištích v Kampale, hlavním

městě Ugandy. Trhovkyně jsou proslulé svou resiliencí po celé Africe, obzvláště v Africe západní. V článku „Economic Struggles, Resilience and Agency: Ageing Market Women Redefining ‘Old’ in Kampala, Uganda” se autorky zabývají vztahy mezi genderem, diskriminací na základě věku a prací. Kampalské trhovkyně našly v obchodní činnosti zalíbení, přátele i dostatečný výdělek pro potřeby své a svých rodin. V debatě o genderu a věkové diskriminaci se dlouho zdůrazňovalo to, jak se stárnoucím ženám zužují příležitosti v důsledku patriarchálních norem upřednostňujících vzhled ženy (Garner 1999). Myšlenka J. Diane Garner však nereprezentuje celou realitu ageismu, celý význam věku a úcty, jak se odrážejí v příbězích kampalských trhovkyň, s nimiž vedly rozhovory R. Nsibirano a kolektiv. S věkem jsou spojována určitá fyzická znevýhodnění, ale také se s ním dostavuje moudrost. Z genderového hlediska je sice zřejmé, že lidová moudrost častěji zobrazuje mudrce mužského pohlaví, a staré ženy se netěší stejné úctě (např. Schipper 1991), avšak debata o společenské vážnosti stárnoucích žen si zachovává konfliktní a kontextově podmíněný ráz. Uprostřed strastí městského života se starší ženy v Kampale vzpírají negativnímu očekávání, které společnost vůči ženám jejich věku chová, a prodejem potravin na tržištích si aktivně přebudovávají životy. Přivlastňují si zpět své aktérství a schopnost vydělat si na živobytí, čímž snižují svou sociální a ekonomickou závislost. I nadále však může být problémem, že ekonomickou nezávislost si tyto starší ženy udržují za cenu rostoucí pracovní zátěže.

Součástí tematického čísla jsou i recenze knih na zvolené téma. Grace Maria Kentaro recenzuje knihu *Childhood, Youth Identity, and Violence in Formerly Displaced Communities in Uganda*, kterou napsala Victoria Flavia Namuggala v roce 2018. Jasně zde popisuje historii resilience vůči náhlým zvratům v konfliktu mezi Boží armádou odporu (LRA) a vládními silami ve východní a severní Ugandě. Katharina Hoffmann se zabývá knihou o tranziční spravedlnosti v postkonfliktním kontextu, již editovaly Rita Shackel a Lucy Fiske v roce 2019. Zaměřuje se na kapitoly o Somálsku a Keni, stejně jako na významný příspěvek knihy k obhajobě názoru, že do debat o transformativní spravedlnosti mají být zahrnuty i kritické úvahy o genderové strukturální nespravedlnosti a rekonstrukce budoucího spravedlivého uspořádání se má opírat o místní zkušenosti a poznatky. V neposlední řadě je tu recenze Zuzany Uhde na knihu Alberta Kasandy *Contemporary African Social and Political Philosophy* z roku 2018. Recenze klade důraz na bohatství vědění vyvěrajícího ze sociálního a politického myšlení v Africe, které přesahuje rámec postkoloniální kritiky nebo etnofilosofie, čímž se opět vzpírá zkreslené reprezentaci sociálních hnutí a produkce vědění v Africe.

Literatura

- Garner, J. D. 1999. „Feminism and Feminist Gerontology.“ *Journal of Women & Aging*, Vol. 11, No. 2/3: 3–12.
- Kenyatta, J. 1965. *Facing Mt. Kenya*. New York: Vintage Books.
- Lihamba, A., Moyo, F. L., Mulokozi, M. M., Shitemi, N. L., Yahya-Othman, S. 2007. *Women Writing Africa: The Eastern Region*. New York: The Feminist Press.
- Mikell, G. (ed.) 1997. *African Feminism: The Politics of Survival in Sub-Saharan Africa*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Schipper, M. 1991. *Source of All Evil: African Proverbs and Sayings on Women*. Nairobi: Phoenix Publishers.
- Shorter, A. 1974. *East African Societies*. London, Boston: Routledge and Kegan Paul.
- UNDP. 2019. *Human Development Report. Inequalities in Human Development in the 21st Century*. Briefing note for countries on the 2019 Human Development Report. Uganda. [online]. [cit. 20. 6. 2020]. Dostupné z: http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/UGA.pdf.
- UNDP. 2016. *Human Development Report: Accelerating Gender Equality and Women's Empowerment in Africa*. [online]. [cit. 20. 6. 2020]. Dostupné z: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/2016-africa-human-development-report.html>.
- UNESCO. 2010. *Trends in Tertiary Education: Sub-Saharan Africa*. UIS Fact Sheet, No. 10. Montreal: UNESCO Institute for Statistics.

 BY-NC Florence Ebila, Zuzana Uhde, 2020.

 BY-NC Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2020.

Florence Ebila, Ph.D., vyučuje na School of Women and Gender Studies na Makererské univerzitě v Kampale. Její výzkumné zájmy spadají do oblasti genderu, kultury, feministického výzkumu a teorie, feministické historiografie, genderově podmíněného násilí, postkoloniálních studií a africké literatury a jazyků. Intenzivně se zabývala výzkumem autobiografií afrických žen. Kontaktní e-mail: ebilaf@yahoo.com nebo febila@chuss.mak.ac.ug.

Zuzana Uhde, Ph.D., se zaměřuje na kritickou sociální teorii a feministickou teorii a výzkum globálních interakcí. Konkrétně se věnuje výzkumu transnacionální migrace, východní Afriky a globální spravedlnosti, komodifikace péče, migrace péče a globální genderové spravedlnosti. Pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR. Kontaktní e-mail: zuzana.uhde@soc.cas.cz.